

Novák István

A SZEKULARIZMUS ÉS A PLURALIZMUS HATÁSA A XIX. SZÁZAD VÉGI KÖZOKTATÁS HAZAI VÁLTOZÁSAIBAN

Bevezetés

Hosszú évszázadokon keresztül Európában az egyházak feladatai közé tartozott az iskolák működtetése, a felekezet közötti erőviszonyoktól függött, hogy ezt a feladatot milyen keretben és milyen tartalommal tudták betölteni. Az állami beavatkozás hazánkban a katolikus egyház védelmét szolgálta a reformáció térnyerésével szemben főként a XVIII. században. Ugyanakkor fokozatosan kialakult a polgári Magyarország közoktatási és köznevelési rendszere. Tanulmányomban rövid áttekintést adok a dualizmust megelőző változásról, majd a dualizmus korának jogfejlődéséből az 1886-os népiskolai törvényt vizsgálom elsősorban. Mindezt végigkíséri a szekularizmus és a pluralizmus közoktatásban történő megjelenésének szemléltetése is. Évek óta tartó kutatómunkám során ugyanis arra koncentrálok, hogy a hazai jogfejlődés, valamint az erkölcsi és szellemi irányzatok átalakulása mennyiben köszönhető a szekularizmusnak és a pluralizmusnak. Mindezt ebben a tanulmányban a köznevelés néhány részletére tekintettel elemzem.

1. A dualizmus előtti időszak jelentősebb oktatáspolitikai változásai

Az 1715. évi LXXIV. törvény az állami beavatkozás kezdete. Kinyilvánította, hogy a király felügyeleti joggal rendelkezik az összes hazai katolikus és protestáns oktatási alapítványok felett. 1764-ben Mária Terézia a Tanügyi Bizottság létrehozására tett kísérletet. Pálffy Miklós gróf az első állami tanügy-irányító szerv vezetője, a szervezet a Helytartótanács hivatalának keretei között működött. Valamennyi magyarországi iskola összeírására sor került.¹

A magyarországi oktatásügy átfogó szabályozása elindult a Ratio Educatoinis-sal, amikor is lerakta a polgári tanügyigazgatás állami szervezetének alapjait, és megújította az iskolai tantárgyak rendszerét, tartalmát. Korszerű nevelési elveket képviselt. Első része a szervezetet és igazgatást, második része a tantervet és részben a metodikát, a harmadik része a rendtartást tárgyalja. Öt egymásra épülő fokozatot állapított meg. Népiskola: falusi (egytanítós), kisebb városi (kéttanítós), nagyobb városi (háromtanítós) iskola 3-3 évfolyammal s a 4. osztály esetén mintaiskola. Grammatikai vagy latin iskola: kisgimnázium (3 évf.) Két osz-

1 Vö. PUKÁNSZKY BÉLA–NÉMETH ANDRÁS: Neveléstörténet. IX. fejezet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest 1996. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm> (2019.08.01.)

tályos gimnázium: az előzőre épülve ez a nagygimnázium.² 1782-ben II. József iskolaszervezeti változtatást vezetett be a 3+2 osztályos gimnáziumi képzéssel. Türelmi rendelete a templom és iskolaalapítást tárgyalta. A szerzetesrendek feloszlatása (oktatás, betegápolás, tudományokkal való foglalkozás hiányában) hatra csökkentette a tankerületek számát. Magyarországon a latin helyett a német nyelvet tette kötelezővé. Gimnáziumi tandíját vezetett be. A tanévkezdés novemberről szeptemberre került.³

II. Lipót a katolikus egyház uralkodó vallási szerepe mellett elismerte az evangélikus és református egyházak önkormányzatát.⁴

1806-ban jelent meg a II. Ratio Educationis, amely csak a katolikus iskolák számára vált kötelező érvényűvé. Nemzetiségi és vallási türelmet hirdetett: azaz előírta, hogy minden nemzetiség saját anyanyelvi iskolával rendelkezzen. Kötelező iskoláztatás és ingyenes alsófokú oktatás került bevezetésre. Leányok iskoláztatásáról is gondoskodott. Az ún. kisgimnázium osztályainak számát 4-re emelte. Rendezte a nyelvoktatás kérdését. Eszerint németet csak az tanult, aki akart, ellenben a magyar nyelv oktatása kiemelt szerepet kapott, nemzetiség nyelvét segédnyelvként használhatták, gimnáziumban továbbra is a latin nyelv maradt a kötelező.⁵

Az 1849. évi rendeletben megfogalmazódik, hogy a népiskolában nagy súlyt kell helyezni az ifjúság nevelésére, mindenekelőtt a vallásos szellemű erkölcsiség kialakítására. Éppen ezért, ha egy községben nem egyházi jellegű iskola működik, arra kell törekedni, hogy a községi előljáróság csak az iskola anyagi fenntartásának ügyeivel foglalkozzék. Az intézet szellemi vezetése az egyház dolga maradt.

„Az egyházi, községi és állami fenntartású népiskolák mellett magánszemélyek is létesíthettek tanintézetet. A magániskolák felállítására előbb azonban az állam meg kívánt győződni arról, hogy a vállalkozó megfelel-e a politikai hűség és a morális alkalmasság kritériumainak. Az osztrák rendelet tehát elvileg lehetővé tette nem felekezeti népiskolák felállítását is. Magyarországon azonban 1868-ig csakis egyházi fenntartású népiskolák léteztek.”⁶

2. A közoktatás megújulása 1868-ban

1868-ban Eötvös József vallás és közoktatási miniszter az általános tankötelezettség bevezetésével tett előrelépést a közoktatás teljesebb és polgári megvalósulására. Minden, ami 1848-ban törvényjavaslat volt, megvalósulhatott. Iskolafenntartóként a felekezetek, társulatok és az állam jelenhetett meg.⁷ A népoktatási törvény szabályozta a tantárgyak rendjét, ezáltal a generális szabályok országszerte megvalósultak. A tanítás nyelve a magyar lett, sőt

2 Vö. PUKÁNSZKY: i.m.

3 Uo.

4 Uo.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo.

a nemzetiségi területeken is kellett magyar nyelvet tanítani. A következő évtizedekben új iskolatípusok, új tananyagok, új nevelési tartalmak jelentek meg a fejlődő iskolarendszerben.

„A kiegyezés után, az Andrássy-kormányban ismét Eötvös József, az egykori kultuszminiszter lett a Vallás és Közoktatási Minisztérium vezetője. A kultuszárca birtokosának szilárd elhatározása volt, hogy befejezi a magyar közoktatás polgári átalakítását – azt a folyamatot, amely 1848-ban elkezdődött. Eötvös, a széles látókörű, nagy politikai és történelmi tapasztalattal rendelkező államférfi tudta, hogy a kiegyezés után más társadalmi-politikai viszonyokkal kell számolnia, mint 1848-ban. Akkor a polgári átalakítás egyes lépéseit a forradalmi tömegmozgalmak erői támogatták, most – a kiegyezés után – mindezt »felülről« kellett megszervezni és irányítani. Eötvös az egész magyar közoktatás gyökeres átformálását tűzte ki célul, de ebben a többlépcsős folyamatban szerinte abszolút elsőbbséget élvezett a népoktatás ügye.”⁸

3. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában ⁹

Bár sok ellenállás és számos kritika fogalmazódott meg a törvénycikk kapcsán a korabeli közéletben, tagadhatatlan szerepe volt a polgárosodásban és főként a modern iskolarendszer kialakulásában.¹⁰ Természetes volt, hogy bizonyos értelemben a szekularizmus erősödését is jelentette a községi és állami oktatási rendszer kiépítése, bár a felekezeti oktatás továbbra is erőteljesen jelen volt egészen a II. világháború utáni államosításig.

8 Uo.

9 Nkt.1868.

10 „A szó nemes értelmében vett kulturális forradalmat hozott az 1868-as népiskolai törvény – jelentette ki az oktatási államtitkár kedden, **Pécsen**. Bódis József a szabályozás megszületésének 150. évfordulója alkalmából megrendezett kétnapos konferencia megnyitóján hangsúlyozta: az akkori törvény óriási jelentőségű volt, ugyanis minden fiatal számára lehetővé tette az iskoláztatást, az iskolázottságot, ami napjainkban már természetes.”

Az akkori gondolatiság 150 évvel ezelőtt szabályozásban, törvényben testesült meg. Ezt számos olyan cselekedet követte, amelynek a többi között az iskolarendszert, az iskoláztatást, mint a modern társadalom jellemzőit köszönhetjük – vélekedett az államtitkár. Franklin Delano Rooseveltet (188–1945), az Egyesült Államok egykori elnökét idézve Bódis József azt mondta: „nem lehet mindig a jövőt építeni az ifjúságnak, de az ifjúságot lehet építeni a jövőnek.” Eötvös József nem ismerhette ezt a mondatot, de amit tett, azt ennek szellemében tette – utalt a 1868-as törvény jelentőségére. A 1868-as szabályozás további pozitív hozadékai között a tankötelezettség bevezetését, az oktatási rendszer polgárisítását említette még az államtitkár.

Font Márta történész, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Pécsi Akadémiai Bizottsága alelnökének köszöntője szerint az 1868-as törvény jelentős lépéseket tett az írástudatlanság felszámolására. 1914-ig a tanítók száma megduplázódott, és a törvény megalapozta a magyar felsőoktatás és tudományosság 19–20. századi fejlődését – tette hozzá. Az eseményen Szakály Sándor, a Veritas Történetkutató Intézet főigazgatója kiemelte: az akkori szabályozás „korát messzemenően meghaladta”, egyúttal a dualista Magyarország és az akkori ifjúság számára megteremtette az esélyt, hogy előre és tovább lépjen. A közoktatási ügyet a nemzet legfontosabb ügyének tekintem című, szerdáig tartó pécsi neveléstörténeti tanácskozást a Veritas Történetkutató Intézet, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága és a Magyar Történelmi Társulat szervezte.” Vö. Kulturális forradalmat hozott az 1868-as népiskolai törvény <https://www.lokal.hu/2018-11-kulturalis-forradalmat-hozott-az-1868-as-nepiskolai-torveny/> (2019.04.24.)

3.1. A szekularizmus¹¹ erősödése a dualizmus kezdetén

Egy közösség élete, annak szabályozása természetes módon változik a világban megjelenő eszmék, ideológiák hatására. A keresztény közösség azért jött létre, hogy Krisztus tanítását kövesse.¹² Azonban ahogy kapcsolatba lépett az állammal, hol üldözésnek, hol támogatásnak volt és van részben ma is kitéve. Az egyház folyamatosan változik, egyes szellemi irányzatok megjelenése is hat, illetve hatott rá. Az egyik irányzat a szekularizmus. Amikor e fogalomról beszélünk, akkor egyrészt azt kell állítanunk, hogy ez végigkísérte az egyház történetét, annak kétezer évét. Annál is inkább, mert minden egyes alkalommal, amikor az egyház találkozott az adott állammal, államokkal, máris „hatalmi tényező” lett. Ez a tény jelzi azt, hogy állandó kölcsönhatás van az egyház és az állam között. A szekularizmus egy olyan sajátos fogalom, amely éppen azt jelenti, hogy az egyház mintegy „elveszíti” világi hatalmát, az állam pedig egyre kevesebb kapcsolatban van az egyházzal. Ez a folyamat a felvilágosodással indult meg jelentősen, de a történelem évszázadaiban előbb is feltűntek olyan mozgalmak, amelyek az állam és egyház szétválasztása, illetve különválása mellett érveltek. A dualizmus korában a rendi társadalom lebontásával egy időben egyre erősebben jelent meg annak követelése, hogy a laicizált állam helyébe egy szekularizált állam lépjen. Ennek egyik lehetősége a polgári házasságkötés kötelezővé tétele volt, a másik a hazai közoktatás megújítása.

Bolberitz Pál a szekularizmust elsősorban negatív érzésekkel látja el, ami érthető, hiszen ő teológusként a katolikus egyház álláspontját képviseli. Egyik tanulmányban a következőket írja: „A szekularizáció kifejezést először abban az értelemben használta 1646-ban Münszterben, a vesztfáliai békekötés alkalmából a francia küldött, Henri d’Orléans, Longueville hercege, hogy tárgyaltak az egyházi javak világi tulajdonba vételéről is. A közbeszédben (főleg Németország területén) a napóleoni háborúk idején terjedt el ez a fogalom”¹³ Az idézett tanulmány későbbi részében a szerző az izmus létrejöttéről tárgyal. Azt kell látni ugyanis, hogy a szekularizmust megelőzte egy folyamat, amelynek eredménye lett e sajátos ideológia létrejötte: „A szekularizáció elsősorban anyagi érdekekben gyökerező világszemlélet (hiszen az egyházi birtokok és egyházi intézmények világi hatalmak kezébe juttatásáról volt szó). Ám ez a beállítottság fokozatosan szekularizmussá változott, mert ideológiai megalapozást igényelt az elvilágiasodás ténye.”¹⁴

11 „A szekularizmus egy olyan alapelv, mely két pilléren nyugszik. Az első a vallási intézmények szigorú elválasztása az államtól. A második az állampolgárok jog előtti egyenlősége vallási és hitéleti meggyőződéstől függetlenül. Az állam és a vallások szétválasztása a szekularizmus alapja.”

Vö. http://szekularis.blog.hu/2014/04/15/mi_a_szekularizmus_628 (2019.07.10.)

12 Vö. KAVANAUGH, J. F., *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás lelkiisége.*

Ursus Libris-Altern csoport, Budapest, 2003.

13 Bolberitz Pál, *Szekularizáció és szekularizmus.* Korunk 2014/5., 58. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_058-062.pdf

14 Bolberitz: i.m. 59.

Létezik egy köztes álláspont a szekularizmussal kapcsolatban, amelyik a párbeszéd, a dialógus kérdését hangsúlyozza, Erről ír tanulmányában Gánóczy Sándor: „*A jelenleg hangadó keresztény teológia számára az ateizmus és a szekularizáció jelenségei fontos problémákat képeznek. Különösen igaz ez a II. Vatikáni Zsinat óta, ahol a hagyományos hitvédő alapállás helyett a dialógus keresése lett mérvadó.*”¹⁵

A dualizmus korában zajlott az I. Vatikáni Zsinat, amelyik egyáltalán nem szerette volna a szekularizmus, illetve az egyéb eszmék erősödését. Később azonban a II. Vatikáni Zsinat idején ez már más megvilágításba került. Érdeemes röviden kitérni erre. A II. Vatikáni Zsinat ugyanis a különböző ideológiák közötti megértés dimenzióját tárta fel: „*Az 1965-ben befejezett II. Vatikáni Zsinat jelentős változást hozott. Elítélő kijelentésektől tartózkodott. Az ateizmust tárgyilagos módon korunk egyik jellegzetességének nevezte, és ugyanakkor okozati elemzés tárgyává tette.*”¹⁶ Szerzőnk hosszasan tárgyalja az ateizmus és később a szekularizmus fogalmát, keresi az összefüggéseket a különböző izmusok között. „*A II. Vatikáni Zsinat teológiája ideológiai visszaesésnek tekinti azt a tényt, hogy a politikai érdekből kereszténnyé lett Konstantin császár államvallássá tette a kereszténységet, ami részben az állami és az egyházi hatalom összemosásához vezetett. A későbbi pápaság szintén elfelejteni látszott a jézusi kijelentésben megkövetelt egyensúlyt, amikor a világi hatalmat gyámsága alá igyekezett vetni..., hogy ezután a maga részéről az »értelem istennőjét« emelte oltárra, siralmas példáját mutatta egy profán módon istenített világiasságnak.*”¹⁷

Máté-Tóth András kutatásából kell még idéznünk, aki Taylor elméletét vizsgálva megállapítja: „*A szekularizmus olyan filozófiai alapállás, mint a többi. Pillanatnyilag ez képviseli a legáltalánosabb világnézetet a nyugati társadalmakban. Forrása visszanyúlik a felvilágosodásig és a katolicizmuson és protestantizmuson belüli reformmozgalmakig.*”¹⁸

A szekularizmust mint ideológiát számosan követték és követik ma is, vagyis léteznek olyan csoportok, akik számára ez egy pozitív érték. A dualizmus korában politikai csoportokhoz kötődött a szabadelvűség, azonban ez nem jelentette azt, hogy egyházellenesek lettek volna, sokkal inkább törekedtek egy megbékélési folyamatra a mozgalmon belül.

Ma több szervezet is létezik, akik a szekularizmust radikálisan zászlajukra tűzik. Ilyen a Magyar Szekuláris Egyesület, amely így fogalmazza meg hitvallását: „*A szekularizmus egy olyan alapelv, mely két pilléren nyugszik. Az első a vallási intézmények szigorú elválasztása az államtól. A második az állampolgárok jog előtti egyenlősége vallási és hitéleti meggyőződéstől függetlenül. Az állam és a vallások szétválasztása a szekularizmus alapja... Az Alaptörvény egyrészt kimondja az állam és az egyházak szétválasztását, de az együttműködésüket is. Maga az Alaptörvény is meglehetősen elfogult a kereszténység irányában, megfogalmazása közel*

¹⁵ Gánóczy Sándor: *Ateizmus és szekularizáció, mint teológiai témák.* Korunk 2014/5., 69.

http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_069-078.pdf

¹⁶ Uo.

¹⁷ GÁNÓCZY: i.m. 76.

¹⁸ Máté-Tóth András: *Szekularizáción innen és túl.* Korunk, 2014/5., 34.

sem mondható vallásilag semlegesnek. Az alaptörvényen túl az egyházi jogi törvény egyértelműen politikai alapon diszkriminál a különböző vallási közösségek között.”¹⁹

3.2. 1868-as szabályozás a kötelező oktatásról és annak szabadságáról

„Eötvös József kultuszminiszter 1868-ban benyújtotta népiskolai törvényjavaslatát, amely kimondta a tankötelezettséget 6-tól 12, illetve az ismétlőiskolákban 15 éves korig. A törvényjavaslat az 1848. évihez képest szerény és óvatos, de reális volt. A népiskolai hálózatot a fennálló felekezeti iskolákra alapozta, de megnyilvánult benne a felekezet nélküli községi iskolák kiterjesztésére irányuló törekvés is. A katolikus klérus heves kampányt indított a javaslat egyes pontjai ellen, s ebben támogatták a protestánsok és a nemzetiségi egyházak is. Végül is a képviselőházban törölték Eötvös javaslatából a törvény előírásainak meg nem felelő felekezeti iskolák bezárásáról és az óvodákról szóló részt.”²⁰ A politikában is megosztott volt az egyházi közoktatás rendszerének átalakítása. Nem véletlen, hogy a katolikus egyház a szekularizmus előretörését látta a folyamatban, és ahol lehetett, ott megvétózta a törvényt.

„A népiskolai törvény (1868:XXXVIII. tc.) módosított formájában is jelentős kulturális vívmány volt. Állami felügyelet alá helyezte az iskolákat, létrehozta a tanfelügyelői szervezetet, a tanítói állást képesítéshez kötötte, elrendelte állami tanítóképzők felállítását, s előírta a kötelező tantárgyakat. Kimondta, hogy »minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást«, és mindenütt olyan tanítót alkalmazzanak, aki »a községben divatozó nyelveken tanítani képes«. A felső népiskolákban, a polgári iskolákban és a tanítóképzőkben a törvény elrendelte a magyar nyelv tantárgyként való tanítását, az elemi népiskolák esetében azonban ezt nem írta elő – még az állami iskolákban sem. A törvény közös iskolák felállítását rendelte el ott, ahol nincs felekezeti iskola, vagy ahol 30 olyan tanköteles van, aki más felekezethez tartozik, mint amely az iskolát fenntartja.”²¹

A fenti összefoglalásból kitűnik, hogy a jogszabály egy olyan modern közoktatásra helyezte a hangsúlyt, ahol megmarad, és erősen jelen van a klerikális iskolarendszer, de egyre jobban kitűnik a községek és az állam szerepe.

Egy másik szerző is kiemeli a törvénycikk értékes és fontos megnyilvánulásait. „Alaptétele az állampolgári szabadság és az állami felelősség sajátos értelmezésén alapuló tankötelezettség, illetve a tankötelezettség kényszerét ellenpontozó tanszabadság és tanítási szabadság egysége és kölcsönössége. A tankötelezettség a gyermekek 6. életévétől 12, illetve 15 éves korukig terjedt. Teljesítését a törvény, majd az ezt – némi fáziskéséssel – követő hatósági gyakorlat szigorúan szankcionálta. A tanszabadság viszont magában foglalta a magántanulás

19 Vö. http://szekularis.blog.hu/2014/04/15/mi_a_szekularizmus_628 (2017.10.11.)

20 Vö. A népiskolai törvény. Egyház és állam viszonya. http://multunk.com/index.php?title=A_n%C3%A9piskolai_%C3%B6rv%C3%A9ny._Egyh%C3%A1z_%C3%A1z_%C3%A9s_%C3%A1llam_viszonya (2019. 07.12.)

21 Uo.

és a *különbféle nyilvános intézetek közötti választás lehetőségét, valamint – legalábbis elvileg – az iskola földrajzi helyétől és jellegétől független, szabad megválasztását.*²²

A jogszabály I. fejezete tehát deklarálta a tanulás kötelezettségét. Összevetve a ma hatályos szabályozással,²³ ahol 16. életévre lett leszállítva a tankötelezettség, a dualizmus korának szabályozása rendkívül haladónak számított. A 6. életév, mint alsó korhatár ma is elfogadott szabályozás, a 12. illetve 15. életév pedig azt jelentette, hogy az akkori tudásmennyiség jelentős részét el lehetett sajátítani.²⁴

3.3. Iskolatípusok, működési formák és fenntartók

Az 1868-as törvény óriási előnye az intézményrendszer szabályainak lefektetése volt, fogalmazhatunk úgy is, hogy az esélyegyenlőségre törekedett

„8. § Népoktatási tanintézetek: az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék.

9. § A népoktatási tanintézetek vagy nyilvános vagy magán iskolák.

*10. § Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.*²⁵

A jogszabály II. fejezete a 9. §-ban a népoktatás két intézményi formáját hozta létre: nyilvános az az intézmény, amelyet gyakorlatilag bárki látogathat, aki az adott település lakója. A magániskolák különböző feltételeket szabhattak, és ennek eltérő díja is lehetett. A népiskolai tanintézetek típusait a törvénycikk elemi, felsőbb népiskola, polgári iskola és tanítóképző intézetekre osztja. A fenntartók típusait is meghatározta a törvény: hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam. Összehasonlítva a ma hatályos köznevelési törvénnyel azt láthatjuk, hogy meglehetősen szabadon engedte azt, hogy az állam mellett egyházi és magán, valamint mai szóval élve alapítványi iskolák létezzenek.

3.4. Az egyházi fenntartókra vonatkozó szabályozás

„A tanítás szabadságának elvéből, amit a liberális felfogás a lelkiismereti és a szólásszabadsággal egyenrangú jogként kezelt, egyenesen következett az iskolaállítás és - fenntartás (= az iskolaszervezés) szabadsága. Ez a jog, illetve az ezzel együtt járó kötelezettség – szabályozott

22 Vö. Kelemen Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában.*

http://old.tok.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2001/kelemen.htm (2019. 07.12.)

23 Vö. 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.

24 1. § Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésükről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járattni, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg 15-ik év betöltéséig. (Nkt.1868.)

25 Nkt.1868.

feltételek mellett – a hitfelekezeti és polgári közösségekre (= községekre), az államra, valamint az egyes állampolgárokra, továbbá az egyének e célra létesült társulásaira és egyesületeire egyaránt kiterjedt. A törvénytervezet társadalmi és parlamenti vitája során e tekintetben elhangzott bírálatok egyrészt az egyházak hagyományos történelmi kiváltságainak állami korlátozását nehezményezték, főképpen a katolikus klérus részéről, másrészt – elsősorban az erősödő nacionalizmus nézőpontjából – az állam közvetlen és közvetett befolyását tartották elégtelennek és erélytelennek. A »közös«, felekezet nélküli, községi iskolák kizárólagos igénye azonban – 1848 radikális szellemiségétől eltérően – már nem kapott nagyobb nyomatékot és támogatást. A kérdés ily módon történt szabályozása egyébként az ötvösi koncepció legfontosabb eleme, a különböző érdekek kiegyensúlyozásának elvi indokokkal, állambölcseleti érvekkel és gazdasági, politikai megfontolásokkal egyaránt alátámasztott, mesteri megoldása, az »egzigenciákhoz« igazodó reálpolitikai lépés volt.»²⁶

Az idézett részletből kiderül, hogy a közoktatás kérdése egyszerre volt egyházi, politikai és szellemtörténeti vita tárgya. Az egyes alkotmányos alapjogokról még nem beszélhetünk kiforrottan a jogszabályban, de kétségtelen, hogy megteremteni igyekezett a vallás- és lelkiismereti szabadság újabb modelljét. „11. § A hitfelekezetek, mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket, az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviselőik által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik, azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják, azoknak fizetését maguk határozhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is, tekintetbe véve a 45. § rendelkezését, intézkedhetnek a következő feltételek alatt...”²⁷ Számos rendelkezése a törvénynek a felekezeti oktatás szabadságát volt hivatott rögzíteni. Itt is látható, hogy az állam a pluralizmus szellemében szabályozta a felekezetek oktatáshoz való jogát, amit egyértelműen szabadabb módon engedélyezett az állami iskolákhoz képest.

3.5. Az egyházi intézmények állami ellenőrzése

„14. § Minden hitfelekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormányának joga és tiszte:

- a) a felekezeti iskolákat is közegei által időnkint meglátogatgatni;
- b) szigorúan őrködni, hogy a 11., 12. és 13. §-ban foglalt feltételek pontosan teljesíttessenek;
- c) meggyőződést szerezni arról, hogy teljesítik-e az illető hitfelekezeti hatóságok azon kötelességet, hogy az iskola vagyonának biztos elhelyezésére és rendeltetése céljára fordítására felügyeljenek;

²⁶ KELEMEN: i.m.

²⁷ Nkt.1868.

d) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.”²⁸

Az ellenőrzés, akárcsak a ma hatályos szabályozásban azt szolgálta, hogy helyet kapjon az egységes feltételek biztosítása és ezzel együtt a finanszírozás kérdése is megoldott és ellenőrzött legyen. „A törvény rendelkezik az iskolaszék, a népiskolai hatóságok, tanfelügyelők hatásköréről is. Az iskolaszék kilenc tagú testület, melyben helyet kap a helybeli lelkész és a tanító, valamint a helység lakosainak képviselői, lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyének. Feladata a községi népiskola helyi felügyelete. Később, az 1876-i törvény alapján a felekezeti népiskolák mellé is szerveztek iskolaszékeket. De megszervezték az állami felügyeleti rendszert is: az állami tanfelügyelők mind az állami-községi, mind a felekezeti népiskolákat ellenőrizték. Az iskolaszék választotta a tanítót, és felügyelt az iskolai munkára. Ellenőrizte a törvény betartását, a tandíj beszedését, a mulasztások igazolását; rendelkezett az iskola-épület javításáról, taneszköz-beszerezésről; képviselői jelen voltak a vizsgákon, döntöttek a tanító és a szülők közötti vitás kérdésekben stb.”²⁹

Az idézetből látható, hogy az ellenőrzésre milyen célból került sor. Az iskolaszék intézménye egy olyan csoportot jelentett, ahol több képviselő saját szemléletéből kiindulva kísérte figyelemmel az iskolák sorsát.

3.6. A törvény eredménye és hatása

Joggal tehetjük fel a kérdést, vajon elérte-e célját a törvényi rendelkezés. A statisztikai adatok szolgáltatnak erre némi feleletet. Azonban azt is látni kell, hogy a közoktatás rendszerét még a dualizmus alatt számos esetben módosították. A háború megtorpanása és Trianon után a II. világháborúig újra a klerikális modell került előtérbe, majd az államosítás után egy újabb, immár marxista alapokon nyugvó változás következett be. Amit azonban az 1868-as törvény nyomán tettek elődeink, az számos esetben győzelmet jelentett.

„A népiskolákra vonatkozó statisztikai adatok, érdekes módon, azt mutatják, hogy az iskoláztatási feltételek – Eötvös és a kortársak által is joggal bírált – súlyos hiányai ellenére a magyarországi népoktatás intézményhálózatának alapjai a megelőző korszakok különböző indítatású előírásainak és fejlesztési programjainak eredményeképpen lényegében már kialakultak. A népiskolák száma az 1770-es évek mintegy 4000-es adatához képest a reformkor végén – Fényes Elek szerint – már megközelítette a 10 000-et, az 1869-es statisztika pedig csaknem 14 000 elemi népiskolát mutat ki. Ehhez viszonyítva az elemi népiskolák száma – 1900-ban 16 725, 1910-ben 16 445 – aránylag kis mértékben, csupán mintegy 20 százalékkal gyarapodott.”³⁰

28 Nkt.1868.

29 Pukánszky: i.m.

30 KELEMEN: i.m.

Leginkább az írás és olvasás készségének növelése és ezzel együtt bizonyos műveltségbeli változás volt jelentős a törvénycikk hatására bevezetett közoktatási rendszerben. „*A hazai népoktatás fejlődésének növekvő társadalmi szerepét és korszakos hatását – minden jelzett fogyatékosága és ellentmondása ellenére is – meggyőzően bizonyítják az alfabetizáció terjedésének statisztikai adatai. 1869-ben az írni-olvasni tudó 6 éven felüliek aránya mindössze 36 százalékos volt. Az 1890-es népesség-összeírás 53,2, az 1900-as 61,2, az 1910-es már 68,7 százalékos arányt jelez.*”³¹

4. Pluralizmus a közoktatásban

Az 1868-as szabályozás nemcsak a szekularizmus hatásának bemutatására alkalmas, hanem arra is érdemes odafigyelni röviden, hogy számos esetben előre mutató hatása lehetett vagy lehetett volna ennek a törvénycikknek a benne észrevehető sokszínűségnek.

De mit is jelent a pluralizmus? Az *Idegen szavak szótára* szerint a pluralizmus „*többféle nézet vagy érték létezése egyszerre; több egymással versengő párt jelenléte.*”³² Az ún. *Kislexikon* a következőket mondja: „*A pluralizmus a latin plurális szóból származik, alapjelentése: többes, többes szám. Tágabb értelemben arra utal a kifejezés, hogy valamiből több, sokféle van egyidejűleg. Jelzőként használt változatai: plurális, pluralista, pluralisztikus.*”³³ A hazai közoktatás, legalábbis törvényi szinten azáltal vált sokoldalúvá, hogy a fenntartók és a módszerek tekintetében több lehetőséget biztosított.

A *Magyar katolikus lexikon* szócikkét is idézzük: „*A latin plures, (‘többféle’ szóból): többféleség, sokféleség. A valóság egymást kiegészítő vagy egymással szemben álló értelmezései, melyeket nem lehet egy fölöttük álló egységre, alapelve visszavezetni. A pluralizmus védi a polgárok szabadságát és alapvetően támaszkodik az igazságosságra. A pluralizmusból következő tolerancia szolgálja az emberi méltóság, a lelkiismereti szabadság, mások szabadságának és máságának tiszteletben tartását. A pluralizmus negatív következménye az objektív igazság tagadása (relativizmus), és az egyéni érdekek abszolutizálása.*”³⁴

Ebből látható, hogy a pluralizmus az egyház szempontjából egy rendkívül érdekes kérdés. A régi, még az 1917-es kodifikált jog előtti gondolkodás, sőt a II. Vatikáni Zsinat előtti egyházi közbeszéd elsősorban az egyház érdekét és „hatalmát” nézte és ezt tette mindenek felé. A dualizmus korában még nem volt magától értetődő a pluralista szemlélet. A klérus politikai téren erősen ragaszkodott a rendi társadalomban elért sikereihez. Az 1868-as szabályozás egyik első lépésként jelent meg a sokoldalú társadalom a polgárosodás útján. A hazai közoktatás rendszere bár az egyházi iskolák bizonyos esetben háttérbe kerülését is

31 KELEMEN: i.m.

32 Vö.: <https://idegen-szavak.hu/pluralizmus> (2018. 02.15)

33 Vö.: http://www.kislexikon.hu/pluralizmus_a.html (2018. 02.10.)

34 Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/P/pluralizmus.html> (2018. 02.15.)

előidézhető volna, mégsem ez történt, hanem egy nyitottabb és ezáltal elegánsabb rendszer állt össze. Biztosak lehetünk abban, hogy a pluralizmus hatására az egyházi és felekezeti intézmények még eredményesebb és minőségben fejlődő munkára törekedtek.

Összegzés

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy az 1886-os népiskolai törvényt, annak szövegét néhány szempont alapján vizsgálom. Mint tudjuk, a közoktatás szorosan kötődik a társadalom és az állam életéhez. Állandó kölcsönhatás jellemzi. A vizsgált jogszabályt abból a szempontból kívántam röviden bemutatni, hogy a szekularizmus eszméje hogyan és mennyiben hatott annak kialakulására. Emellett a pluralizmus eszméjét is vizsgáltam, hiszen az állami oktatás mellett a felekezeti iskolák és a községi intézmények is jelen voltak, sőt az egyházi intézményrendszer erősen jelen volt a dualizmus korában.

Befejezésül álljon itt Wlassics Gyula³⁵ gondolata, aki a polgári házasságkötés bevezetésével, valamint a némiképpen szekularizált közoktatás működésének elindulásával nem egyház elleni támadást, hanem az egyházak erősödését várta: „*A vallás az embernek leg-egyénibb java... Nézzünk bárhová, ahol a vallásszabadság fénye világít és melegít, mindenütt fokozódik a vallásos érzület... Azt hiszem, hogy ha ebben a hazában ez a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, és ha az egyház férfiai sem összetett kezekkel várják az államnak kényszerítő védelmét, hanem maguk dolgoznak és lelkük egész odaadásával, vallási ihletettséggel hozzálátnak legnemesebb hivatásuk komoly és nagy munkájához, akkor Magyarországon is nemzeti erény és becsületbe vágó dolog lesz a vallásosság.*”³⁶

Irodalomjegyzék

Tanulmányok, könyvek

BOLBERITZ Pál: *Szekularizáció és szekularizmus*. Korunk, 2014/5. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_058-062.pdf

GÁNÓCZY SÁNDOR: *Ateizmus és szekularizáció, mint teológiai témák*. Korunk, 2014/5. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_069-078.pdf

PUKÁNSZKY BÉLA–NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. IX. fejezet. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest 1996. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm>

35 „A XIX. század utolsó éveiben, Wlassics Gyula minisztersége alatt ezer új állami népiskolát létesítettek a millennium tiszteletére. Ezek többsége nemzetiségek lakta területre került, hogy mint „ezer bástya” a „magyar kultúrának tartalmával, bájjával és varázsával” hasson a felnövekvő generációkra. Az állami iskolák térnyerését példázza az is, hogy míg 1869/70-ben csupán négy volt belőlük, 1918-ban már 3791 működött.” Vö. Pukánszky: i.m.

36 Az ember, aki keresztülvitte a polgári házasságot.

<http://aktiv.origo.hu/tudomany/tarsadalom/20010531azember.html> (2017.02.12.)

KAVANAUGH, J. F., *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás felkísérése*. Ursus Libris-Altern csoport, Budapest, 2003.

KELEMEN ELEMÉR: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*.

http://old.tok.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2001/kelemen.htm

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: *Szekularizáción innen és túl*. Korunk, 2014/5.

http://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_033-046.pdf

Jogsabályok

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről

Internetes cikkek

Az ember, aki keresztülvitte a polgári házasságot.

<http://aktiv.origo.hu/tudomany/tarsadalom/20010531azember.html>

A népiskolai törvény.

Egyház és állam viszonya. http://multunk.com/index.php?title=A_n%C3%A9piskolai_t%C3%B6rv%C3%A9ny._Egyh%C3%A1z_%C3%A9s_%C3%A1llam_vizonya

Kulturális forradalmat hozott az 1868-as népiskolai törvény. <https://www.lokal.hu/2018-11-kulturalis-forradalmat-hozott-az-1868-as-nepiskolai-torveny/>

Kulturális forradalmat hozott az 1868-as népiskolai törvény. <https://www.lokal.hu/2018-11-kulturalis-forradalmat-hozott-az-1868-as-nepiskolai-torveny/>

Internetes hivatkozások

http://szekularis.blog.hu/2014/04/15/mi_a_szekularizmus_628

<https://idegen-szavak.hu/pluralizmus>

http://www.kislexikon.hu/pluralizmus_a.html

<http://lexikon.katolikus.hu/P/pluralizmus.html>